

Вербалізація емоційного значення прагматичних кліше

Надія БАЛАНДИНА

Полтавський державний педагогічний університет імені
В. Г. Короленка
n-balandina@mail.ru

Recibido: Noviembre de 2009

Aceptado: Enero de 2010

Резюме

У статті розглянуто емоційний складник значення чеських прагматичних кліше, який слугує стимулом встановлення атмосфери взаєморозуміння і є реакцією на факти позамовної дійсності, пов'язаної з базовими емоціями. Мовні індикатори засвідчують об'єктивність емоційного значення прагматичних кліше, тобто вербальну соціалізацію почуттів.

Ключові слова: прагматичні кліше, емоційний складник значення, функції, мовні індикатори

Resumen

Verbalización del valor emocional de los clichés pragmáticos

En el artículo se investiga el componente emotivo del valor de los clichés pragmáticos checos que sirven de estímulo para crear la atmósfera de mutua comprensión y se consideran como una reacción adecuada de los comunicantes a los acontecimientos de la realidad extralingüística relacionada con las emociones base (principales). Los indicadores lingüísticos testifican la objetividad del valor emotivo de los clichés pragmáticos, es decir la socialización verbal de las emociones.

Palabras clave: cliché pragmático; el componente emotivo del valor, funciones, indicadores lingüísticos

Abstract

Verbalization of Emotional Meaning of Pragmatic Clichés

Emotional component of meaning of the Czech pragmatic clichés, which serves as a stimulus of making the atmosphere of understanding and can be the reaction to the facts of the extra-lingual reality, connected with basic emotions, is under consideration in this article. Lingual indicators attest the objectivity of emotional meaning of pragmatic clichés, i.e. the verbal socialization of feelings.

Key words: pragmatic cliché, emotional component of meaning, functions, language indicators

Сучасна чеська мова має значну кількість стереотипних одиниць, серед яких виокремлюються прагматичні кліше (далі ПК), структуру значення яких формують три складники: референційний, емоційний та смисловий (функціональний) (див. про це: [БАЛАНДИНА 2002: 10-61]). Значення референційні, з погляду традиційної лінгвістики, оцінюються як основні й нейтральні. Однак при вивченні мовних знаків з яскраво вираженою прагматичною специфікою навряд чи правомірним буде однобічне пояснення, при якому “мова отримує крен у бік наукового мислення”, пов’язаного “лише з мисленням теоретичним поза наочним представленням, з якого випадає повсякденне мислення, мислення емоційне, що використовує для своєї реалізації емоційні засоби мови” [КАЦНІЛЬСОН 1965: 15]. ПК як недостатньо інформаційні мовні одиниці у психологічному плані “переповнені” чуттєвістю, стимулюють її або є реакціями на емоційні стани чи дії адресата, ситуації і вимагають аналізу значення з погляду емоційності.

Ставлячи перед собою таке завдання, потрібно відштовхнутися від надійного методологічного підґрунтя, якого, на жаль, у лінгвістиці немає, бо, як вважають лінгвісти, емоції не тільки важко схарактеризувати, а й лінгвістично моделювати. Складнощі викликані насамперед тим, що емоційні процеси недоступні прямому спостереженню. “У цьому плані вони схожі з внутрішніми станами, наприклад, ментальними. Проте, на відміну від ментальних станів, які досить легко вербалізуються самим суб’єктом, емоції дуже непросто перевести у слова” [АПРЕСЯН 1993: 27]. Попри це, спроби створення теорії емоційності існують, наприклад, [БОРИСОВ 2008: 82–84, БЫЩЕНКО 2008: 90–92], але й у них постулюється думка, що феномен емоційності не підлягає повному й однозначному опису, бо надалі залишається незрозумілим, як емоції “входять” у значення мовних одиниць, становлять вони елемент референта чи сигніфіката, не зовсім з’ясованим є питання когнітивності емоцій (огляд з цього пит. див.: [МЯГКОВА 1990: 8–39]).

Ураховуючи сказане, ми все ж спробуємо подати своє розуміння емоційного складника, який, на наш погляд, є невід’ємною частиною системного значення ПК, явища динамічного і статичного водночас. Пошуки рефлексів емоційності будуть вестися, з одного боку, в мовленні, спрямованого своїм вектором на регуляцію стосунків між комунікантами, а з іншого – у мові. Проголошення чисто лінгвістичного шляху залишилося б лише на рівні лінгвістичної фікції, бо все, що пов’язане з ПК, і зокрема з емоціями, не може бути об’єктивно вивченим без залучення актуальної для їх уживання ситуації й етнокультурного контексту. Однак наш аналіз, “балансуючи” між статикою і динамікою, мовою і мовленням, все ж максимально намагатиметься знаходитися на мовному рівні, тому що на рівні мовлення для повної об’єктивності доведеться аналізувати й акустичні, і паралінгвістичні засоби вираження емоцій, а це вже окремий предмет дослідження.

Під емотивним значенням ПК ми маємо на увазі аспект значення, який в імпліцитній чи експліцитній мовній формі виражає чуттєве ставлення до дійсності, зумовлене стосунками мовців та їхніми компетенціями, пресупозиціями і слугує встановленню психологічного зв’язку зі знаком “плюс”. Під впли-

вом актуального вертикального контексту і певної конфігурації мовних засобів укажане функціональне навантаження емотивного значення ПК може уточнюватися і слугувати: (1) стимулом установлення атмосфери взаєморозуміння, симпатії, довіри тощо і, можливо, виникнення базових позитивних емоцій, регуляторів поведінки людей; (2) реакцією на факти позамовної дійсності, пов'язаною з базовими емоціями, як позитивними, так і негативними, наприклад радості, інтересу, любові, вдячності, з одного боку, і жалю, суму, горя – з другого. Образно кажучи, у першому випадку емоційність ПК виконує роль камертона, що задає спілкуванню чуттєву тональність, а в другому – нерва комунікації, який реагує на реалії життя. Наприклад, вітаючись, екстеріоризують почуття зі знаком “плюс” – поваги, тактовності, уважності, приязні, симпатії, дружелюбності тощо і бажання підтримувати гарні стосунки; зроблена помилка, виникло почуття вини, жалкування, сорому – вибачення стає надійним засобом заспокоїти почуття іншої людини і, можливо, свої власні.

Перший тип емоційного значення притаманний метакомунікативним контактним (Tak ahoj!) й оцінним (To je od vás hezké) ПК, подяці (Mockrát vám děkuji), показникам імперативних актів прохання, поради, запрошення (Prosím vás), другий – формулам співпереживання (Sdílím vaši bolest), вибачення (Omlouvám se). Потенційні можливості емоційного значення першого типу ПК дозволяють формувати позитивну емоційну атмосферу на ґрунті нейтральної. Наприклад, для реалізації свого бажання важливо не тільки прямо експлікувати його в мовленні за допомогою предиката зі значенням “хочу”, а й сформулювати таку атмосферу, щоб адресат позитивно відреагував, тобто через почуття вплинути на інтелект. Функціональне призначення емоційного значення другого типу у зв'язку з тим, що репрезентує і позитивну, і негативну емоційність, різноспрямоване. Якщо ПК вживається на тлі емоційно забарвленої ситуації зі знаком “плюс” (формули привітання, поздоровлення, тости, побажання), воно сприяє посиленню позитивного емоційного наповнення ситуації, якщо ж “мінус” (формули співчуття, розради) – зміні на кращий.

Сказане засвідчує об'єктивні властивості емоційного значення – вербальну соціалізацію почуттів, які суб'єктивними є тільки за походженням. Можна навіть стверджувати, що об'єктивне емоційне значення настільки прикметне для ПК, що виконує роль дейксиса ситуації, але її психологічно-чуттєвого складника і, таким чином, може бути поставленим в один ряд зі смисловим. Найбільш схильне до цього емоційне значення другого типу, наприклад, значення ПК поздоровлення конкретно вказує на емоцію радості, а заспокоєння – суму, бо пов'язане з соціально усвідомлюваним фактом і з певним різновидом комунікативних ситуацій.

Функціональний потенціал емоційного складника значення має когнітивне підґрунтя, пошуки якого варто розпочинати з причинно-наслідкових процесів у ланцюгу стимулів і реакцій мовців, детермінованих мотивами і намірами. Як уважають психологи, наприклад [ОРТОНІ 1996: 314-382], зв'язок між мотивами і мовленнєвою поведінкою не випадковий. У типовій вербальній взаємодії люди керуються мотивом установлення і підтримки соціальних структур, спільнот. Людина, позбавлена спільноти, позбавлена найголовнішого – спілку-

вання, а відтак і повноцінного розвитку. Упередження руйнації спільноти закладене на знанні прагматичних чинників спілкування – норм (максим, за Грайсом) і принципів увічливості (за Лічем), що мають пристосувальний ефект. Орієнтація в нормах і принципах, тобто комунікативна компетенція, а також у мовних одиницях, тобто мовна компетенція, дозволяє адекватно вживати ПК і при цьому “шукати своєї вигоди”.

Серед можливих вигод на передній план висувається потреба мовця поставити привабливою людиною й отримати схвалення адресата стосовно вербальних дій співрозмовника. Привабливість, з одного боку, і схвалення, з іншого, є, на наш погляд, основними понятійними пресупозиційними константами емоційного складника значення ПК. Щоправда, у конкретних ситуаціях вони можуть увиразнюватися іншими значеннями: послуху, симпатії, захоплення, зацікавлення, провини тощо; причому, сприймаючись інтелектуально, можливо навіть підсвідомо, виконують суттєву роль, бо впливають на співрозмовника сильніше, ніж складне логічне доведення.

Для доказу тези про потребу бути привабливим й отримати схвалення при вживанні ПК наведемо пресупозиційні складники, виділені М.Я.Гловінською, у ситуації подяки: “(X дякує Y-у за P): (1) X знає, що Y зробив P, позитивне для X-а; (2) X хоче показати, що він цінує це; (3) X розуміє, що якщо він цього не покаже, що цінує P Y-а, Y-у буде неприємно; (4) X вимовляє словесну формулу, призначену для цього; (5) X говорить це, щоб Y знав, що X оцінив P Y-а” [ГЛОВИНСКАЯ 1993: 209]. Власне, усі зазначені пункти, хоч і непрямо стосуються намірів постати привабливим й отримати схвалення, являють собою ще одне підтвердження думки про те, що афективна і когнітивна сфери людини є нероздільними, незважаючи на різницю між ними.

Однак у контексті лінгвістичного дослідження інтерес представляє не стільки пов’язаність емоційності з когнітивними процесами, скільки „видобування” емоційного субстрату з мовних одиниць. Мова, на думку В.М.Гридіна, посідає вищий і найнадійніший щабель у можливих варіантах вияву емоцій: вісцеральні реакції – міміка – жест – мова [ГРИДИН 1983: 113]. Їх рудименти представлені на всіх мовних рівнях. Важко собі уявити повнозначні одиниці впливового, прагматичного характеру, позбавлені будь-яких емоційних асоціацій. Однак емоційність більшості одиниць має переважно характер периферійної інформації, оскільки основною їх функцією є номінація предметів, явищ, ознак, дій тощо.

Що ж до ПК, то в деяких із них емоційність знаходиться „на поверхні”, наприклад, *Dobry den!*, *Na shledanou!*, *Tak se měj!*, *Na zdraví!*, *At’ št’astně dojedete!*, *Ani za nic!*, *Ani nápad!* Якщо скористатися термінологією Я.Зими, то такі знаки наділені інгерентною емоційністю, яка складає їх суть і не залежить від контексту [ЗИМА 1961: 10]. Не випадково вони функціонують у вигляді окличних виразів і наводяться в граматиках серед прикладів такої частини мови, як вигук, бо подібно до вигуків виражають емоції і психологічні реакції мовця на ситуації чи об’єкти і практично не членуються. Як і вигукам, їм властива стабільність форми; проте, на відміну від більшості вигуків, ПК здебільшого синтаксично організовані і не мають тієї широкої семантичної амплітуди значень, притаманної деяким первинним вигукам. Наприклад, вигук *Oh!* може виража-

ти захоплення, здивування, жалкування, радість тощо. ПК, на відміну від вигуків, не семантична абстракція, мовний знак без референційного значення, а одиниця, що може позначати факт дійсності чи вказувати на нього і виражати певну ілюкцію. Таким чином, ми виходимо з того, що емоційність становить категоріальну ознаку більшості ПК, незалежно від того, окличні вони чи неокличні, бо через емоційно-вольову сферу мовця спрямовані на емоційно-вольову і через неї на інтелектуальну сферу адресата з метою регуляції поведінки. Не притаманна вона тільки метатекстовим операторам, за допомогою яких мовець структурує своє мовлення, щоб загострити увагу, щось виділити, пояснити, доповнити, реформулювати думку тощо.

Емоційне значення одних формул може мати узагальнений, нерозчленований характер, інших – конкретний. Точніше встановити різновид узагальненої емоційності і пов'язаної з ним емоції без знання контексту і відповідних йому інтонації й паралінгвістичного супроводу неможливо. Так, залежним від ситуації і стосунків між мовцями є значення прощання, яке може виражати приязнь або сум, а вітання в емоційному плані наближатися до нульової позначки або бути виявом задоволення. Емоційне значення інших ПК не тільки вказує на аксіологічний знак емоції, позитивна вона чи негативна, а й більш-менш точно конкретизує її, тобто може бути носієм емоційного значення радості (*Blahopřeji k narozeninám, Ať ti život přináší jen to nejlepší!*), любові (*Moje milovaná Julie; Holubičko má bílá; Moje milá kočička*), задоволення (*To už je let, co jsem vás neviděl!*), здивування (*To je ale nečekané setkání!, Kde se tu berete?!, To jsi ty?!*), жалкування (*Je mi líto*), суму (*Jsem hluboce zarmoucen, Nevšimajte si toho, prosím!*), невдоволення (*Co bych telefonoval?!*), обурення (*Ale už je toho na mě moc!, To už není k vydržení!, To je naprosto vyloučené!*).

Як засвідчують наведені приклади, мовне вираження формул настільки різноманітне, що виділити типові структурно-семантичні моделі та їх компоненти, які б регулярно репрезентували емоційне значення, досить проблематично, хоча такі трапляються, наприклад, моделі *Co ty jsi za + оцінка!*, *To je ale + оцінка!*, *Оцінка + ale co!*, *Ať + побажання!*, *Proč / Co bych + дія?!*, *Snad mě nechceš + дія?: Co ty jsi za zázrak!* (*Loukotková*), *To je ale žena!* *Hraběnka – ale co!* (*Jeřábek*), *Ať máte kopu dětí!*, *Proč / Co bych telefonoval?!*, *Snad mě nechceš rozčilit?!* Певну регулярність і системність виявляють: а) оцінні ПК з ілюкціями похвали, компліменту, схвалення, подяки, вибачення тощо зі словами оцінки й образними виразами, б) ПК поздоровлення, побажання, тостів з асоціативно емотивною лексикою, в) ПК з перформативними дієсловами, що виражають психологічний стан і за природою є експресивами; г) ПК вираження психологічного стану з предикатами понятійної семантики, г) звертання-характеризації, утворені за допомогою демінутивних суфіксів і метафоричного перенесення. Однак ця регулярність ґрунтується не стільки на структурно-семантичних моделях, скільки на їх структурних компонентах, на яких ми зупинимося детальніше.

Серед експліцитно виражених структурних одиниць ПК, що є індикаторами емоційності, вважаємо за доцільне виділити емоційно-понятійні і власне емоційні. Їх спільним значенням є константна емоційна інформація з прагматичним спрямуванням – впливом на емоційно-вольову сферу

людини (для цілеспрямованого формування думок, почуттів і волі) і на поведінку.

На тлі емоційно-понятійних носіїв емоційності виразно виділяється емоційно-оцінна лексика. Попри розбіжність у розумінні поняття „емоційна лексика“, де поєднуються або відокремлюються поняття емоційності, експресивності й оцінки, ми підходимо до оцінних лексем, що виступають у предикативній функції, як до носіїв емоційності. Їх оцінне значення у складі ПК набуває емоційності, яка разом з оцінкою репрезентує позитивне (зрідка негативне – при незгоді, забороні, заспокоєнні) ставлення до об’єктів, дії (у тому числі вербальної), стану і спрямована на перлокутивний ефект, але не дієвої, а емоційної природи – викликати схвалення співрозмовника, за винятком ПК незгоди і заборони, де може очікуватися протилежна реакція. Ці слова, у тому числі і фразеологізми, надзвичайно негомогенні і виражають узагальнені та конкретні (за зовнішністю, психічним і фізичним станом, вихованістю, трудовою діяльністю, моральним образом тощо) оцінки: *dobrý, upřímný, vychovaný, výborný, hodný, roztomilý, hezký, spravný, skvělý, elegantní, inteligentní, milý, krásný, laskavý, jemný, neporazitelný, báječný, pohadkový, hrozný, nádherný, povznášející, mimořádný, příjemný, úchvatný, ušlechtilý, pozoruhodný, ohromný, fantastický, kouzelný, znamenitý, inteligentní / dobrý / upřímný člověk, vychovaná / roztomilá žena, pravý muž, kamarádská holka: Ty jsi hodná žena, To je od vás hrozně!, Ty jsi velmi inteligentní člověk, To je vyloučené!* Такі вирази, функціонуючи в мовних знаках, виражають соціально значиму і соціально визнану емоційну оцінку, але в мовленні вживану індивідами суб’єктивно.

Деякі з них завдяки лексичному і граматичному значенням виражають оцінку (й емоційність) градуйовано: дуже високу, високу і так званій “середній градус”, пор.: *dobrý – lepší – nejlepší, hezká – krásná – nej nej, dobrý – výborný – skvělý, dobře – obdivuhodně – úžasně*. За бажанням емоційно-оцінне значення можна посилити або уточнити за допомогою прислівників і часток, що функціонують як інтенсифікатори й актуалізатори оцінки, наприклад, *moc dobrý, velmi milý, tuze laskavý, tak hodný; opravdu báječný, skutečně skvělý, prostě neuvěřitelný, nevšedně elegantní*.

Виразно емоційністю виділяються слова і фразеологізми з образним значенням метафоричного характеру, часто схильним до гіперболізації: *radost, krása, dáma, anděl, zážrak, poklad, třída, klasa, špice, jednička, kotě, čiča, víla, zlatovláska, láska, miláček, méd’a, zlatý / jemný člověk; mazaný chlap, zlaté / dobré / měkké srdce, dobrá duše, dobrák od kosti, pěkná kost / kůstka, moudrá / vtipná / bystrá / chytrá / dobrá hlava, čisté ruce, štedrá ruka, zkušená ruka, zlaté ruce, děvče / holka krev a mléko (mlíko), k nakousnutí*. Я.Зима називає такі знаки з адгерентною (вторинною) експресивністю [ZIMA 1961: 10], яка ґрунтується на подібності двох явищ, позначених одним знаком, а емоційність виникає на основі комплементарного контрасту між ними. Гра подібності та контрасту й утворює емоційний компонент [VOLKOVA 1992: 16].

Функціонуючи у складі ПК, набувають властивості виражати емоційність іменні понятійні лексеми завдяки своїй асоціативній пов’язаності з емоційним позитивним чи негативним станом і впливом не тільки на раціональне

мислення, а й на емоційну сферу. Типовим прикладом є лексика на позначення приводу поздоровлення: *Blahopřeji k narozeninám / k šedesatinám / k sňatku / k vyznamenání / k vašemu úspěchu / k vašemu jmenování / k habilitaci / k jubileu / k vítězství / k rekordu / k titulu vítěze / k svátku / k Novému roku!*, об'єкта побажання і тостів: *Přeji (hodně / mnoho) štěstí / zdaru / radostí / (hodně) úspěchů (v práci) / (pevně) zdraví / všechno nejlepší, jen to nejlepší / (brzké) uzdravení / šťastnou (příjemnou) cestu / hodně dětí / den plný sluníčka / mnoho úsměvů pro každý den.*

Емоційне значення виражають і перформативи, але тільки ті, що мають характеристики експресивів (за Дж.Сьорлем), чи бехабітивів (за Дж.Остіном), сама суть яких ґрунтується на вираженні психологічного стану, що задається умовами широті відносно стану справ, визначеного в межах пропозиційного змісту [СЕРЛЬ 1986: 183]. Зразками можуть слугувати експресиви подяки, поздоровлення, побажання, вибачення, співчуття, жалю тощо, наприклад, *Velmi lituji, Děkuji, Blahopřeji k narozeninám, Omlouvám se, Přeji hodnou ženu.*

Тактичними засобами квантитативного посилення емоційного значення, крім інтонації, є інтенсифікатори *velmi, moc, mnohokrát, mockrát, velice, tolik*: *Je mi vás moc líto, Velmi lituji, Děkuji vám mnohokrát, Jsem vám velice povděčen* й актуалізатори, які підкреслюють не тільки силу почуття, а й різні суб'єктивні конотації вербальної поведінки, наприклад, *vřelé, uctivě, pokorně, pěkne, upřímně: Vřelé díky.* Інтенсифікаторами й актуалізаторами водночас є гіперболи: *Nejsou vůbec slova, aby ti vyjvil svůj srdečný vděk (Loukotková), Díky. Hrozně vám děkuji. To ani neumíte představit (Heinlein).*

Заслужують на увагу актуалізатори *z hloubi duše / z celého srdce / srdečně: Z celého srdce přeji ti hodně štěstí*, де залишила свій відбиток наївна “картина світу” про серце і душу як джерело виходу емоції, яка прямує до розуму. З цього приводу цікаві міркування Паскаля. Незважаючи на пріоритет раціонального над емоціональним у пізнанні, Паскаль надавав перевагу саме серцю – важливого гностичному джерелу всіх сфер пізнання; дискурсивний розум, на його думку, надто повільний. На початковій стадії спілкування емоційність миттєво сигналізує про значимість ситуації для мовців, оскільки вона раніше, ніж розум вступає в дію [АПРЕСЯН 1993: 12].

Крім інтенсифікації й актуалізації емоційності, указані вирази виконують ще й естетичну роль, виражають персональне ставлення до адресата. Їм притаманний, говорячи словами Е.Сепіра, “додатковий чуттєвий фон, слабкий, але не менш реальний, а іноді навіть по-зрадницьки могутній відголосок задоволення чи страждання” [СЕПІР 1993: 55]. Цей чуттєвий компонент Е.Сепір образно називав психічним наростом на тілі слова, на його концептуальному зерні, що пізніше, з часів Л.Блумфілда, в семасіології почали вважати конотацією. Основними прикметними ознаками конотації називають додатковість до референційного значення (денотативного, концептуального, понятійного) значення емоційного (експресивного, оціночного або стилістичного) [ТЕЛИЯ 1986: 5-20].

На наш погляд, носіями емоційності є також слова, що через поняття увиразнюють власний психологічний стан: *(Opravdu) líbíš se mi, kamaráde (Marek), (Velice) potěšila jste mě, slečno (Adlová), Mně se návrh ten (moc) líbí, Já vás mám (doopravdy) ráda (Christie), Udělal jste mi (velkou) radost, Jsem (tak)*

št'astná / vzrušená / nadšená, že tě vidím!, Škoda, že..., (Velmi) mě znepokojila zpráva o ..., Jsem (hluboce) zarmoucen, Cítím spolu s vámi (hluboký) smutek nad odchodem vašeho manžela. Їх функціональне призначення полягає не стільки у вираженні понятійної семантики, скільки в прагматичі вживання: суть такої знакової конфігурації разом з виділеними в дужках інтенсифікаторами й актуалізаторами зосереджена на співрозмовникові з метою оформлення “сцени декораціями емоційності”. Таким чином, ми відмежуємося від погляду лінгвістів [ШМЕЛЕВ 1977: 164], які слова на позначення емоцій (з понятійним значенням) не вважають емоційними і приєднуємося до протилежного погляду, представленого ще в працях Є.М.Галкіної-Федорук [ГАЛКИНА-ФЕДУРУК 1958]. Можливо, перший підхід і справедливий, але тільки з погляду лексикології. На комунікативному рівні, і особливо у складі прагматичних одиниць, відбувається трансформація суто понятійного значення в понятійно-емоційне завдяки своїй спрямованості на досягнення комунікативного ефекту.

У ПК звертання й оцінки вживається значна кількість комплексних лексем, які водночас є носіями референційного й емоційного значення, де емоційне значення виражається не лексично, а граматично. Кореневі морфеми позначають денотат виразу, а демінутивні суфіксальні (-іčk-, -іčk-, -áčk-, -ečk-, -ink-, -ínk-, -ušk-, -ůrk-, -oušk-, -ek-, -k- та ін.) – емоційне ставлення до нього: *ženičko / ženuško, maminko / mamičko, tatínku / tat'ko, dceruško, synáčku / synečku / synku, strýčku, tetičko, babičko, dědečku, kmotřičku, kmotříčko, človíčku, holečku (holenku), kamarádičku, doktůrku, drahoušku, miláčku.* Форму демінутивів мають й образні слова *srdíčko, kočička, myška, rybička, medvídek, brouček, zlatičko, pusinka, sluníčko.* Кількість демінутивів збільшується при їх уведенні в яскраво виражені прагматичні контексти, в яких засвідчується значний ступінь зацікавленості мовця. За допомогою таких словоформ реалізуються складні комунікативно-прагматичні замисли: посилення комунікативної позиції співрозмовника, мінімалізація нанесення морального збитку адресатові, наприклад в актах відмови, заборони, незгоди, нівелювання соціальної дистанції, вираження інтимних почуттів. Щоправда, демінутиви *holenku, ranečku, panenku, lidičku*, позбавляючись понятійного компонента, набувають широкого значення вигуківості: *Ranenka skákavá!, Ach člověče! Děkuji za pomoc!* Актуалізаторами емоційного значення демінутивів у функції звертання й оцінки є присвійні займенники: *můj synku, moje srdíčko*, що практично втрачають значення присвійності, і прикметники *milý / drahý synku, lidičky dobří, vzácná paničko.*

Індикаторами “чистої”, а не емоційно-поясненої емоційності є вигук і частки, які на відміну від прислівних інтенсифікаторів й актуалізаторів відносяться до всієї конструкції ПК й інтенсифікують значення в цілому: *Je! vy jste anděl! (Neff), Oh bože, božínku, to bude maminka ráda (Marek), Ach díky, tatínku!, Ne, to je ale žena!, To je ale nečekané setkání!, A to, prosím, ježšmarjá ne! (Nesvadba).*

Наступним засобом, що подібно до лексичних інтенсифікаторів посилює емоційність, є повтор лексем чи окремих словосполучень й емпатичне нанизування кількох однакових, синонімічних чи близьких за змістом ПК: *Děkuji ti za všechno... za všechno; Díky, díky; Děkuji vám. Můkrát vám děkuji.*

Інтенсифікує емоційність лівобічне чи правобічне поширення ПК. У результаті виникає поєднання основних формул, зумовлених ситуативно, і допоміжних, допустимих контекстуально, наприклад, прощання + побажання (Prozatím vám přeji, abyste se uzdravil co nejdříve, a na shledanou (Neff), Na shledanou a mnoho zdaru, Tak žijte blaze. Ahoj), подяка + похвала (Díky, Migueli. Jste roztomilý, že jste na mne myslel (Toman)), вітання + комплімент (Ahoj! Vypadáte výborně!).

Іноді, щоб виразити сильну емоційну напругу, замість передбаченого ритуалом традиційного ПК вживають нетрадиційне і тому емоційно сильніше, наприклад, замість вітання може прозвучати формула, що підкреслює психологічний стан: Strýčku, jsem strašně ráda, že jsi tady (Heinlein), Miláčku! Jsem tak št'astná, tak vzrušená, tak nadšená, že tě vidím! (Kozák), To je ale náhodička, že se tady potkáváme! (Jirásek). У таких випадках вираження психологічного стану і здатність залишатися самим собою здаються важливішими, ніж соціальні норми.

Чималу роль у вираженні емоційності відіграє синтаксична позиція ПК. Мовець у емоціогенній ситуації не тільки добирає слова, що “лежать на поверхні” – шаблонні фрази, кліше (вони в певній мірі полегшують стратегію його діяльності і розуміння її адресатом), а й ставить їх у найбільш сильні позиції – початку чи кінця речення або тексту. Особливо це актуальне в письмових жанрах, зокрема в дружній, любовній чи діловій кореспонденції. У конвенціоналізованій структурі листа кліше висувуються на передній план, утворюючи позитивне емоційне підґрунтя для спілкування. Вони в цьому плані відіграють не тільки роль мовних знаків, що виступають у сильних позиціях, а й суб'єктивних сигналів орієнтації в ситуації. Засобами актуалізації й інтенсифікації значення можуть бути ще й графічні засоби, наприклад написання з великої літери (Spanilomyslná Slečno!) або підкреслювання (*Drahá Miličko!*).

Окличність, повтори і позиція є найпростішими і найдоступнішими засобами вираження емоційності, бо пов'язані не стільки з когнітивними процесами і понятійністю, а з більш примітивними системами – сприйняттям (слуховим і візуальним), з тим, що об'єднує людину з живою природою.

Відповідність соціально встановленим правилам вираження емоційності у кожній культурі ретельно контролюється, а порушення викликає емоцію осуду, незадоволення чи нерозуміння. У чеському дискурсі не вважається стандартною гіперемоційність, тоді як наближення до “нуля” допустиме, хоч і не бажане. Головною умовою є знаходження в межах певного емоційного поля: наприклад, позитивного – при поздоровленні, негативного – при вираженні співчуття. І навпаки, нормам суперечить перетин допустимої межі емоційного поля, зокрема вираження співчуття в полі позитивної емоційності, а подяки – негативної. Переконливим свідченням про відносну незалежність успішності спілкування від “градуса” паравербально вираженої емоційності, наприклад за допомогою інтонації, міміки і жестів, є можливість передавання адресатові через третіх осіб привітів, подяк, співчуття. Є формули типу *Raduji se, Těším se*, які безпосередньо називають емоцію, але це не означає, що мовець буквально виражатиме їх насправді. ПК, вживаючись в емоціогенних ситуаціях, прямують від “розуму і серця” мовця до “розуму і серця” слухача, а мовці залежно від обставин обирають форму і “градус” репрезентації емоційності.

Таким чином, безмежний світ індивідуальних людських емоцій знаходить свій відбиток у пізнанні й концептуалізації, позначається на поведінці й вербалізується в мові, зокрема в таких її знаках, як ПК. ПК притаманне соціально сформоване категоріальне значення емоційності (позитивної чи негативної), що індикується як самими формулами, так і мовними одиницями, що входять до їх складу, і специфікується залежними від контексту інтенсифікаторами й конкретизаторами. Цей факт, що фіксується мисленням, свідчить про те, що емоційне значення є складовою частиною семантичної структури ПК, яка сформувалася в результаті практичної і когнітивної діяльності, спрямованої на консолідацію спільноти. Завдяки емоційному значенню світ не представляють, а виражають ставлення до нього.

Література

- АПРЕСЯН В. Ю., АПРЕСЯН Ю. Д. (1993): „Метафора в семантическом представлении эмоций”, *Вопросы языкознания*, №3, с. 27-35.
- БАЛАНДИНА Н. Ф. (2002): *Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті*, АСМІ, Київ.
- БОРИСОВ О. О. (2008): „Представление концептів емоцій в жартівливих цитатах британських та американських письменників 19-20 ст.”, *Культура народів Причорноморья*, №142, Т.1, с. 82–84.
- БЫЩЕНКО Т. А. (2008): „О когнитивной основе реализации экспрессивов стыда”, *Культура народів Причорноморья*, №142, Т.1, с. 90–92.
- ГАЛКИНА-ФЕДУРЮК Е. М. (1958): „Об экспрессивности и эмоциональности в языке”, *Сб. статей по языкознанию (Профессору Московского университета академику В.В.Виноградову)*, Москва, с. 103-124.
- ГЛОВИНСКАЯ М. Я. (1993): „Семантика глаголов речи с точки зрения теории речевых актов”, *Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект*, Москва, с. 158-218.
- ГРИДИН В. Н. (1983): „Семантика эмоционально-экспрессивных средств языка”, *Психолингвистические проблемы семантики*, Москва, с. 113-119.
- КАЦНЬЕЛЬСОН С. Д. (1965): *Содержание слова, значение и обозначение*, Наука, Москва.
- МЯГКОВА Е. Ю. (1990): *Эмоциональная нагрузка слова. Опыт психолингвистического исследования*, Изд-во Воронежского ун-та, Воронеж.
- ОРТОНИ А., КЛОУР ДЖ., КОЛЛИНЗ А. (1996): „Когнитивная структура эмоций”, *Язык и интеллект*, Прогресс, Москва, с. 314-382.
- СЕПИР Э. (1993): *Избранные труды по языкознанию и культурологии*, Прогресс, Москва.
- СЕРЛЬ ДЖ. Р. (1986): „Классификация иллокутивных актов”, *Новое в зарубежной лингвистике*, Прогресс, Москва, Вып.17, с. 170-194.
- ТЕЛИЯ В. Н. (1988): „Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира”, *Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира*, Наука, Москва, с. 173-204.
- ШМЕЛЁВ Д. Н. (1977): *Современный русский язык. Лексика*, Просвещение, Москва.
- VOLKOVÁ В. (1992): „K emotivní sémantice a sémiotice”, *Slovo a slovesnost*, Ročník 53, č.1, s. 11-21.
- ZIMA J. (1961): *Expresivita slova v současné češtině*, Nakl. Československé AV, Praha.